

*Vargyai Gyula:
Magyarország a második
világháborúban -
Összeomlástól összeomlásig*

A Korona Kiadó egyszerre több, a múlt század magyar történelmét különböző aspektusból vizsgáló kötettel jelent meg a piacon. Közöttük szerepel Vargyai professzor műve, amely mintegy húszévnnyi kutatás szintetizáló igényű végeredményének is tekinthető.

E hosszú idő alatt a szerző nemcsak a magyar levéltárakban található iratanyagot, hanem az 1919-1945 közötti periódus magyar történelmével kapcsolatos, a német és osztrák archívumokban megbúvó dokumentációt is igen alaposan feldolgozta. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a szerző a bölcsészkart megelőzően az AJTK-n is tanított, személyében tehát egy olyan kiterjedt jogi ismeretekkel rendelkező jogtudós-történész szakember ült az íróasztalhoz, aki – nem mellesleg – az ország legismertebb hadtörténészei közé (is) tartozik. A korszak és a választott téma feldolgozásánál pedig eme tudományok (jog-történelem-hadtörténet) forrásainak, eszközeinek és eredményeinek együttes, kiegyensúlyozott színvonalú alkalmazása Vargyai professzor interpretációját sajátossá, és az adott kort tárgyaló többi műhöz képest markánsan egyedivé formálta.

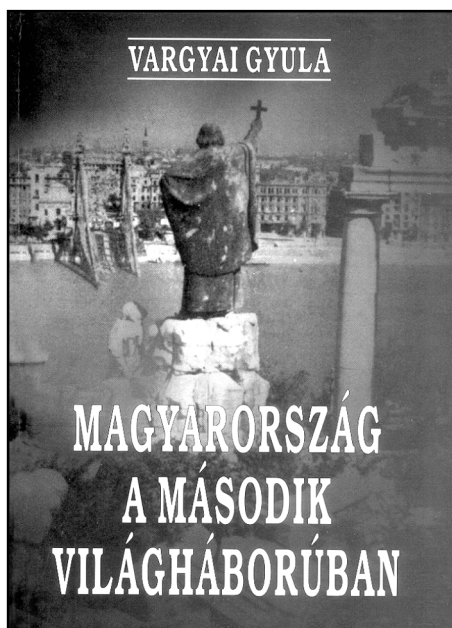
A modern kori magyar históriával foglalkozó történészként a legtöbben hajlamosak vagyunk arra, hogy az átfogóbb igényű monográfiákban a politikai elit belharcait, azaz az e konfliktusokból felépülő ún. *belpolitika* történéseit, az egyéni, csoportos és pártérdek mögött meghúzódó ideológiai motivációkat, valamint a háttérben megbúvó társadalmi folyamatokat leírva-feltárva mintegy „letudjuk” a vizsgált periódus feldolgozását, elemzését. Ez az egyébként önmagában is

igen széles fókusz az adott kontextusnak megfelelően tetszés szerint bővíthető a külpolitikai összefüggések, egyes államigazgatási struktúrák működésének, valamint a gazdasági szféra főbb irányainak ismertetésével. Ehhez képest Vargyai professzor gyökeresen eltérő módszert alkalmaz: egy érdemtelenül keveset vizsgált erőcentrum, a magyar királyi honvédség kor- és kórképét megrajzolva igyekszik ábrázolni a Horthy-korszakot, miközben egyáltalán nem hanyagolja el, sőt gyakran tudatosan előtérbe is helyezi, a már említett bel-és külpolitikai szféra meghatározó eseményeit, tendenciáit. Elemzését ez a jó aránnyal vegyített kettőség teszi egyedivé: az egyes történéseket és folyamatokat egyszerre láthatjuk egy speciális szervezet, a hadsereg, és főképp az azt irányító vezérkar szemszögéből, ugyanakkor feltárulnak azok a kül-és belpolitikai determinációk is, amelyek jelentős mértékben alakították magát a hadsereget is.

Vargyainál tehát a honvédség és annak vezetése egyszerre aktív és passzív erő: szemünk előtt válik a trianoni béke előírásainak következtében szervezetében megcsönkített, létszámában korlátozott, a húszas években kissé marginalizálódott hadsereg a harmincas, negyvenes évek fordulójára olyan, egyre fontosabb és öntörvényűbb hatalmi centrummá, amely a fegyveres erők közötti belső szakmai kapcsolatokat kihasználva érdemben avatkozik bele a magyar és a német kormány diplomáciai tárgyalásaiba, gyakran jelentősen befolyásolva azok aktuális kimenetelét, és erősíti az egyre szűkülő mozgásterű kabinetek német orientációjú csoportjait. A szerző vizsgálati szempontjának kijelölése korántsem önkényes választás eredménye. Ne felejtjük el, hogy 1932 októberé és 1945 novembere között a kilenc magyar kormányfő közül öten eredeti hivatásuk szerint katonatisztek voltak. Az volt a MOVE-t alapító, Horthy a hatalomba segítő, majd a fajvédő ellenzék vezető pozí-

cióját elfoglaló Gömbös, aki a honvédelmi államtitkári posztról a miniszteri bársonyszéken keresztül jutott a Sándor-palotába, Sztójay Döme altábornagy, a vezérkar hírszerzési osztályának korábbi vezetője, hosszú ideig hazánk berlini katonai attaséja, majd követte, aki a megszállást követően a kollaboráns kormányt irányította, Lakatos Géza vezérezredes, a „kiugrási kormány” első embere. Nagyreményű vezérkari tisztként kezdte pályafutását az őrnagyi rangban 1935-ben nyugdíjba vonult későbbi nyilasvezér, Szálasi Ferenc is, aki 1944. október 15. után „nemzetvezetőként” vonult be a magyar történelembe, sőt, még ellenkormányának, a Debrecenben megalakult ideiglenes kormánynak is egy vezérezredes, Dálnoki Miklós Béla állt az élén.

Vargyai professzor tehát – mint azt már egy 1983-as könyvében is megfogalmazta – tulajdonképpen arra keresi a választ, hogy milyen hatása volt a fegyveres erők politikai szerepvállalásának a nagypolitikai döntési mechanizmusokra, illetve hogy hosszabb távon hogyan befolyásolta egy bel-és külpolitikai babérokra törő, fokozatosan átpolitizálódó hadsereg aktivizálódása az ország történelmét. Ebből a szempontból könnyen belátható, hogy a magyar modell speciálisnak tekinthető: a cseh-szlovák demokráciát kivéve Európának ezen a felén a hadseregek igen gyakran főszerephez jutottak egy-egy országban. Gondoljunk csak a Pilsudski-féle (majd utódai által tovább működtetett) lengyel katonai diktatúrára, az 1923-as és 1934-es bolgár államcsínyekre, az 1929 januári jugoszláv puccsra, a román hadsereg 1938-1941 közötti beavatkozásaira és az Antonescu-rezsimre, vagy a német, olasz és osztrák fegyveres erők és a paramilitáris párthadseregek (SA, Heimwehr) személyi összefonódásaira. Ezekhez képest a magyar hadseregről elmondható, hogy nem döntött meg kormányokat és rendszereket, nem taszított le és emelt fel embereket a trónra, sőt, a hon-

védtség egésze – egyes alakulatainak 1919-1921-es szerepétől eltekintve – két évtizedig a Horthy-rendszer egyik legfőbb támaszának bizonyult.

Röviden tekintsük át Vargyai professzor narratívájának főbb elemeit. Könyvét az első világháború utolsó két évének rövid hadtörténeti ismertetésével kezdi, majd az 1918-1919-es időszak elemzésével folytatja. A Károlyi-kormány katonapolitikáját vizsgálva megállapítja, hogy a Szent István-i Magyarország katonai védelme lehetetlen volt ugyan, de jobb szervezéssel „néhány kisebb területkorrekció katonai megvalósítása” lehetséges lett volna (18. o.). Részletesen ismerteti Horthy hatalomra jutását és a hadseregnek ebben, valamint a hatalom megtartásában játszott szerepét: látjuk, hogy a szegedi fővezérség embrionális csiráiból hogyan alakul ki a Budapestre bevonuló nemzeti hadsereg, amelynek különítményesei nemcsak a fehérterror kilengéseiről felelősek, de gyakran önálló nyomozati szervként fellépve bénítják az új államhatalom működését. Vargyai professzor kiemeli, hogy a vezérkar már

1920-ban kidolgozta Csehszlovákia megrohanásának tervét és, részben Horthy tudtával, saját külpolitikai akciókba kezdett. A téma további elemzése szempontjából hangsúlyosan utal a jól ismert incidensre, amikor a kormányzóválasztáskor a Parlamentet előzőlő egyenruhások révén megelevenedik egy magyar katonai diktatúra rémképe (23-43). Külön fejezeteket szán a békeszerződés katonai vonatkozásainak (43-53), illetve a Trianon rendelkezéseivel szemben levezényelt reorganizációnak, amelynek során a kormány és a hadsereg az antant ellenőrei ellenében érthetően egymás partnerei voltak. Végigkövethetjük, hogyan sikerült a kormányzónak és miniszterelnökének, Bethlen grófnak a húszas évek első harmadára a hadsereget visszaszorítani oda, ahová szerepe szerint békeidőben való: a kaszárnyákba. Mindezen az sem változtatott, hogy – néha akár a kormány háta mögött is – a szűkös gazdasági lehetőségekből következően a létszám és fegyverzet tekintetében gyenge honvédség vezérkara a hírszerzésre helyezte a hangsúlyt, és az olasz-német hadsereg irányába keresett potenciális szövetségeseiket a kisantant államok túlerejével szemben (57-72). A későbbiek folyamán olvashatunk a harmincas évek erjedési folyamatáról, amikor a világgazdasági válság hatásai megroggyantották a versailles-i békerendszeret és ezzel elérhető közelségbe került a hön áhított revízió lehetősége. A hadseregben és a vezérkarban ekkorra már Gömbös vezetésével megtörtént a „generációváltás”, és felgyorsult a honvédség tisztikarának radikalizálódása. És mégis, mint Vargyai leszögezi, bár Gömböst a változások szele a kormányfői székbe repítette – nem mellékesen továbbra is magának tartotta meg a honvédelmi tárcát – és a bethleni örökséggel egyre keményebb harc kezdődött, a hadsereg belpolitikai célú felhasználása a számtalan környező országokbéli példa ellenére sem került napirendre Magyarországon. A

szerző szerint Gömbös az „idők szavára” hallgatva az egy tömegpártra épülő hatalmat preferálta a katonai diktatúrával szemben (74 - 85). A következőkben Vargyai professzor ismerteti a revíziós készülődés és a hadsereg fejlesztésének (győri) programját, annak valóságos (alacsony) hatékonyságát és mértékét. Véleménye szerint a győri program eredményei sem tették képessé a magyar honvédséget arra, hogy külföldi szövetségesek nélkül egyedül vállalja a fegyveres harcot valamelyik szomszédal. A kormány nem adhatott annyi pénzt, amely a hadsereget alkalmassá tette volna egy modern háborúra – a vezérkar igényei mindig meghaladták az államkassa szerény lehetőségeit –, de a leküzdhetetlen katonai gyengeség tudatában ezt a tengelyhatalmak támogatásának megszerzésével próbálta pótolni. A revíziós célok érdekében való náci-német orientáció erősödése viszont Vargyai olvasatában „a vég kezdete” volt (86-95). Az idő a politikusokat igazolta: a honvédség csak nagy nehezen tudott megfelelni az 1938-1941 közötti revíziós sikerekből következő megszállási feladatoknak, ugyanakkor ezek hatására a hadsereg szerepe és a katonai vezetés mozgásterét megnövelte, hamarosan pedig a kormánnyal való nyílt rivalizálásba torkollott (96 -119). A válság 1941 nyarán tetőzött, amikor Werth Henrik vezérkari főnöknek jelentős szerepe volt a Szovjetunió elleni háborúba való belépésben. Az ügyet Vargyai nagy részletességgel és igen árnyaltan tárgyalja, és a jogtudós magabiztos fölényével kezeli a Bárdossy tevékenysége és esetleges rehabilitációja kapcsán a közelmúltban is sokat vitatott hadbalépés alkotmányjogi vonatkozásait (154-196). Ezt követően alaposan ismerteti a honvédség keleti fronton kifejtett működését, nem feledkezve meg az egész frontvonalat mozgásban tartó harcászati és hadászati háttér, valamint a szövetséges szlovák, román, olasz, finn, horvát stb. egységek tevékenységének is-

mertetéséről (196-256). Könyve utolsó részében a Kállay-kormány különbéke-tapogatásait („tengelytörés” 267-305) követően feltárja az ország megszállásához vezető német katonai döntési mechanizmust, és részletesen taglalja a Sztójay-kormány idején létrejött megszállási struktúrát, 1944 nyarának bonyolult összefüggéseit, a kiugrás előkészítését és a különösen találóan „káossal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralomként” definiált nyilas rezsim politika- és hadtörténetét.

Vargyai professzor árnyalt elemzései során történészként és jogásként is törekszik a valamennyiünk által áhított, teljes mértékben azonban soha el nem érhető objektivitásra, de ugyanakkor nem habozik az olvasót saját véleményével megismertetni. Az 1920-ban Luddendorff német tábornok jobboldali körével a magyar vezérkar által folytatott tárgyalásokat így jellemzi: „A tárgyaló felek végtelen primitívsége, enciklopédikus tudatlansága konszenzust eredményezett, legalábbis az utópisztikus frázisok szintjén” (30). Különösen karakteres stílusa a *Katonai kérdések a háborús törvényhozásban* című fejezetben, ahol a hiteles jegyzőkönyvekre támaszkodva idézi fel a szélsőjobb képviselőinek hajmeresztően primitív és gyakran hazaárulás-számba menő megnyilatkozásait, amelyekkel állandó tűz alatt tartották a németektől és a háborútól óvatosan távolodni próbáló Kállay-kormányt. E lapokon különösen rájár a rúd Bakyra, aki szerint a délvidéki vérengzés során „életét vesztette talán egykét ártatlan zsidó vagy szerb”, és a későbbi nyilas belügyminiszterre, Vajnára, aki követelte, hogy a sebesült honvédeknek ne adjanak zsidó vért, és kijelentette: „a mi fennmaradásunk a Donnál, Sztálingrádnál vagy esetleg Afrikában fog eldőlni”. Ezek után érthető, hogy Vargyai Vajnákat önmagát is alulmúlni képesnek, elképesztően ostobának minősíti.

A recenzensek – magától értetődően – persze nem azonosulhatnak a szerző vala-

mennyi megállapításával és a kevés formai és tartalmi hibát, hiányosságot is szóvá kell tenniük. A szakma szempontjából bizony szerencsésebb lett volna, ha a kiadó lehetőséget biztosít arra, hogy egy ilyen lélegzetű munka ne kerülhessen a polcokra jegyzetek, név-és tárgymutató nélkül. Ezek hiánya sajnos akadályozni fogja a kötetet kézikönyvként használni szándékozó történészek munkáját. A színvonalas kivitelezésű könyvbe szemet szűrő nyomdai hibák, elírások is bekerültek, és nehezen érthető, hogy a 32. oldalt miért a 49, a 64-et pedig miért a 33. oldal követi. Úgy véljük, hogy a szélsőjobb oldali szervezetek (Kettős Kereszt Vérszövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete, Etelközi Szövetség) és a hadsereg tisztí-főtisztikari személyi átfedéseinek ismertetésével a szerző közelebb kerülhetett volna a honvédséget irányító vezetők egyes lépései és az azok háttérében megbúvó ideológiai motívációk közötti kapcsolat teljesebb feltérképezéséhez. Ugyanez vonatkozik a Gömbös miniszterségével beindult változásokra, sőt, talán érdemes lett volna Gömbösnek egy külön fejezetet szentelni. A társadalmi válságok nyomán fokozódó szélsőjobb oldali tendenciák hadseregére gyakorolt hatásának ismertetése nem mindig egyenes vonalú, így a honvédség és a Legfelsőbb Hadúr között a harmincas években bekövetkező eltávolodás egyes stációi sem teljesen tisztázottak. 1944 tavaszának és nyarának tragikus eseményei kapcsán több kisebb pontatlanság is előfordul: a magyar zsidók vagyonának a kollaboránsok közötti szétosztásáról Hitler nem döntött, annál inkább a Sztójay-kormány tagjai, akik az évtizedes múltra visszatekintő tervezetek alapján e javakkal (részben sikeresen) az egész társadalmat korrumpálni akarták, a gettósítások nem április 17-én, hanem egy nappal korábban kezdődtek (330), a csendőrpuccs leginkább Horthy félelmeiben létezett, valójában a budapesti zsidók deportálása érdekében érkeztek ka-

kastollas egységek a fővárosba, de megjelenésüket Horthy egy ellene a belügyminisztériumból szervezett államcsínykíséret első lépésének vélte (324-326), az *Auschwitz-jelentés* helyett az *Auschwitz-jegyzőkönyv* megfogalmazás tűnik pontosabbnak (330).

Az eddigieket összefoglalva úgy tűnik, hogy Vargyai professzor interpretációja egy, a térségben szinte egyedi paradoxon szemszögéből vizsgálja az 1919 és 1945 között eltelt negyedszázadot, amelyet a kötet alcímében találóan az *Összeomlástól összeomlásig* meghatározással illet. Annak ellenére, hogy az 1919-es és 1920-as esztendők egy katonai diktatúra lehetőségét rejtették magukban, a kormányzó és Bethlen ügyes taktikája lehetővé tette, hogy a hadsereg befolyása a rendszer stabilizálásánál ne veszélyeztethesse a „korlátozott parlamentarizmus” alkotmányos berendezkedését. Magyarországon tehát, a térség legtöbb országától eltérően, nem került sor katonai puccsra, de a húszas évek ideológiai alapjain (antiszemitizmus, xenofóbia, irredentizmus) szocializálódott tisztikarra a harmincas évek német vezetéssel lezajlott hatalmi átrendeződése olyan katalizátorként hatott, amely a

honvédség vezetőinek jelentős részét a hazai szélsőjobboldal szimpatizánsává tette. E folyamat révén a hadseregben a rendszer radikális reformja iránt megnyilvánuló egyre erősebb igény messze túlhaladt a kormányzó és köre által elképzelt legmerészebb változtatások mértékén. S bár a revíziós és háborús feladatok eredményeként megnövekedett szerepű katonai vezetést a politikai elit többkevesebb nehézség árán, de képes volt ellenőrzése alatt tartani, a tisztikar és a Legfelsőbb Hadúr között lassan, de biztosan növekvő távolság hatása éppen a legdöntőbb pillanatban, akkor mutatkozott meg, amikor Horthynak nagyobb szüksége volt katonáinak hűségére, mint korábban bármikor: 1944. október 15-én. Ekkor a katonai vezetés és a vezérkar nagy része, a kormányzó akaratával szembefordulva a korábbi kollégát, Szálasit juttatta hatalomba, és ezzel az 1918-1919-es összeomlás romjain létrejött Magyarország egy újabb, immár a végső összeomlás küszöbére érkezett. (*Korona Kiadó, Budapest, 2001, 391 o.*)

Vági Zoltán - Kádár Gábor

történészek

